

Terug naar de bron

In artikel 12-4 van deze rubriek stelde Henk Katgert de vraag: Bouwt Het Apostolisch Genootschap voort op de grondslag van de gnostiek of op de grondslag van de joods-christelijke traditie van Plato, Petrus en Paulus? De redactie gaf als reactie te kennen graag een historisch verantwoord artikel te plaatsen over de relatie tussen de gnostiek en het apostolische gedachtegoed. Ad de Haan uit Zoelmond suggereerde hier Jacob Slavenburg voor te vragen en deze heeft desgevraagd onderstaande tekst aangeboden.

Jacob Slavenburg

Is er een relatie tussen gnosis, het vroege christendom en Het Apostolisch Genootschap? Verschillende keren is de gnosis in publicaties van Het Apostolisch Genootschap aan de orde geweest. Ik kan hier dus kort over zijn.¹

De vondst van gnostische geschriften

In 1945 ontdekte een Arabische boer in de buurt van het Egyptische Nag Hammadi een kruik met daarin 52 geschriften uit het begin van onze jaartelling. De meeste daarvan waren christelijk en voor het merendeel gnostisch van karakter. In 'gnostisch' zit het Griekse woord *Gnosis* dat kennis, inzicht betreft. Meestal wordt dat omschreven als innerlijke kennis, of kennis door openbaring, of kennis van het hart. Het is dus geen aangeleerd (cognitief) weten, maar een intuïtief weten van binnenuit. Het is niet redelijk te verklaren als we er een materiële, wetenschappelijke lat langs leggen. Overigens zijn 'openbaringen' pas toetsbaar op het moment dat het geopenbaarde tastbare werkelijkheid wordt. Ik schrijf dit artikel op 19 december 2012. Er zijn openbaringen dat overmorgen, op 21 december 2012, de wereld vergaat. Als u dit leest blijkt deze openbaring dus niet uitgekomen te zijn. Ik meen me nog van mijn apostolische tijd te herinneren dat de Duitse stamapostel Bisschoff verklaarde dat Christus nog tijdens zijn leven weder zou komen; een eschatologische verwachting die overigens niet gedeeld werd door apostel van Oosbree en zijn opvolger apostel Slok sr.

Het Griekse woord voor 'openbaring', 'onthulling' is *apokalypsis*. In ons taalgebruik echter is 'apocalyptisch' verbonden met onthullingen van een (meestal zeer turbulente) toekomst, in veel gevallen de verwachte eindtijd. In de oorspronkelijke betekenis echter kunnen apocalypsen ook onthullingen zijn van reeds gerealiseerde (maar verborgen) toestanden (zoals de schepping, of de betekenis van Christus). Deze hebben vaak wel weer een relatie met de toekomst. De kruik van Nag Hammadi bevatte ook een aantal openbaringen. In de Openbaring van Paulus vertelt de apostel over zijn hemelreis, in twee overleverde openbaringen van Jacobus leert Jezus aan zijn broer Jacobus over de Onbekende God en openbaart een stukje scheppingsgeschiedenis. In de Openbaring van Adam wordt ook een alternatieve scheppingsmythe geschetst en in de Openbaring van Petrus neemt Jezus de apostel mee in een ingrijpend visioen.

Opvallend in veel van deze geschriften is dat er gerefereerd wordt aan een 'alternatieve' scheppingsmythe; dat wil zeggen: nogal afwijkend van de twee scheppingsmythen in het bijbelboek Genesis. In de kruik bij Nag Hammadi zijn diverse teksten die deze mythe onthullen. Uit deze verhalen zijn duidelijk de opvattingen en de ethiek van de gnostici te distilleren. Als ik het hier heb over gnostici doel ik op een belangrijke groep binnen het jonge christendom van de tweede eeuw, het tijdvak waarin veel van deze mythen werden opgetekend.

¹ Ik verwijs graag naar de Inleiding op de integrale Nederlandse vertaling van de Nag Hammadi-geschriften (J.Slavenburg en W.G.Glaudemans, *De Nag Hammadi-geschriften*, Deventer 2004) en tevens naar de artikelenserie van Frits van Yperen over de gnosis en het vroege christendom in *De Stroom* (2003: nov. blz. 16-17, dec. blz. 40-41, 2004: jan. blz. 22-23, febr. blz. 32-33, mrt. blz. 32-34, apr. blz. 28-29).

In het kort komt de mythe neer op het volgende:

Aan begin van alles is er Geest, ook wel aangeduid met Eenheid. In het Geheime Boek van Johannes (Nag Hammadi-geschriften II.1) verklaart Jezus aan Johannes:

*De Eenheid is soeverein,
daarboven heerst niets.
Hij is de ware God en Vader van het Al,
de Onzichtbare, die boven het Al is,
die in onvergankelijkheid verkeert
en woont in het zuivere licht,
dat geen ogen kunnen aanschouwen.
Hij is de onzichtbare Geest.
Men mag Hem zich niet als een god
of iets dergelijks voorstellen
want Hij is grootser dan goden,
omdat er boven Hem niets bestaat.
Niemand is heer over Hem,
want Hij vestigt Zichzelf,
Hij is eeuwig en heeft niets nodig,
want Hij is volkomen volmaaktheid.
Hem ontbreekt niets,
dat Hem zou kunnen vervolmaken,
omdat Hij steeds volmaakt is.
Hij is het licht.
Hij is onbegrensbaar,
want Hem ging niemand vooraf die Hem kan begrenzen.
Hij is onbepaald,
want Hem ging niemand vooraf die Hem kan bepalen.
Hij is onmetelijk,
want er is niemand vóór Hem die Hem kan meten.
Hij is onzichtbaar,
want niemand heeft Hem gezien.
Hij is eeuwig,
want Hij bestaat in eeuwigheid.
Hij is onbeschrijfelijk,
want het is niemand gelukt Hem te beschrijven.
Hij is onnoembaar,
want niemand is Hem voorafgegaan
om Hem naam te geven.
Hij is het onmetelijke licht,
zuiver, heilig en rein.
Hij is onuitsprekelijk,
volmaakt in onvergankelijkheid.
Hij is niet voleindigd,
noch zalig, noch goddelijk,
maar overstijgt dit alles verre...
In niets gelijkt Hij op andere wezens,
want Hij is ze verre superieur,
niet dat Hij eenvoudigweg superieur is,
maar dat zijn wezen op zichzelf
geen deel heeft aan eonen en tijden.
Wie namelijk deelheeft aan de eonen
is daartoe tevoren door een ander gereedgemaakt.
Hem echter is geen tijd toegemeten,
want Hij ontvangt niets van anderen...
Want Hij is grootheid, onmetelijke zuiverheid,
eeuwigheid, schenker van eeuwigheden,
leven, dat leven schenkt,
gelukzaligheid, die gelukzaligheid schenkt,
kennis, die gnosis verschaft,
goedheid, die goedheid schenkt,
ontferming die ontferming en redding biedt,
genade, die genadig is,
niet omdat Hij dit alles voor zichzelf bezit,
maar omdat Hij het in onmetelijk,
onvatbaar licht uitdeelt.*

Scheppingsmythe

De Eenheid, Geest, is onkenbaar en gaat ieder begripsvermogen te boven. De manifestatie ervan is wel kenbaar, omdat de mens daar een uitvloeisel van is. De manifestatie van de Eenheid bestaat uit talloze machten. In de gnostische scheppingsmythen die we terugvonden bij Nag Hammadi wordt gesproken over een *pleroma*, een 'volheid' van Licht, waarin uit de Eenheid van Geest vele Lichtkrachten voortvloeien. Allereerst zijn dat Diepte en Stille of (Hemelse) Mens en (Goddelijke) Wijsheid, voorts Woord en Waarheid en vervolgens een stroom van Machten als Voorkennis, Leven, Wil, Intelligentie, Gemeenschap, Vrede, Onvergankelijkheid, Begrip, Waarneming, Verstand, Genade, Schoonheid, Herinnering, Idee, Volmaaktheid, Voorzienigheid en vele meer.

Dan gebeurt het. In een uithoek van deze geestelijk Lichtwereld (*pleroma*) baart een eenzijdig gerichte kracht, Sophia, een onvolmaakt duister wezen. Dat wezen wordt heerser over de duisternis die door de daad van Sophia zichtbaar en tastbaar geworden is. Deze arrogante heerser roept uit: 'Ik ben God en er is geen ander buiten mij'. Deze heerser is ook de schepper van de materie (de aarde) en van de mens. Dat wil zeggen: het bezielde lichaam van de mens. Geest kan die scheppergod de mens niet geven, want dat ontbeert die god zelf. Geest (uit de Lichtwereld) vloeit echter toch in de mens door toedoen van Sophia. Geest is nu dus immanent in de mens aanwezig.

In de controverse die in de tweede eeuw groeide tussen orthodoxen en gnostici werd door de laatsten de wereldscheppende demiurg steeds meer gelijkgesteld met de God van het Oude Testament. Ook deze zegt van zichzelf dat hij een jaloerse god is. Daarmee was tegelijk ook een ander probleem opgelost. Het probleem hoe een God van Liefde, waar Jezus en Paulus over spraken, dezelfde kon zijn als de straffende, wrekende en soms zelfs wrede god van het Oude Testament. De gnostici hadden daarop een helder en duidelijk antwoord. De God van Liefde, de 'Vader' van Jezus, is de onmetelijke, volmaakte Geest. En JHWH, de god der wrake, is de demiurg, de scheppergod van deze onvolmaakte wereld. Om deze wrekende god en diens 'zonen', de zeven hemelen - geleid door Maan, Mercurius, Venus, Zon, Mars, Jupiter en Saturnus -, te overstijgen diende de gnosticus zijn leven te zuiveren en alle kwade invloeden van de planeetgoden te overstijgen om de geest in hemzelf weer te kunnen laten invloeden in de geestelijke wereld. In de praktijk kwam dat vaak neer op ascese (wereldverachting), veelal ook het afzien van geslachtsgemeenschap (om niet nog meer aardgebonden voort te brengen of slaaf te worden van begeerten) en uiteraard een hoog zedelijk leven.

Het vroegste christendom

Zoals reeds vermeld beleven de gnostische mythen in de tweede eeuw, als er nog een balans is tussen pre-orthodoxe en gnostische christenen, hun hoogtepunt. Kort daarop worden de gnostici door kerkvaders verketterd en krijgt de orthodoxie de overhand. Maar daaraan is een ontstellend belangrijke periode voorafgegaan, namelijk het *Judese christendom* (vaak ook 'joodse christendom' genoemd, wat nogal verwarrend is, omdat we onder de joods-christelijke traditie heel iets anders verstaan).

Na de dood van Jezus in Jeruzalem kwamen mensen bij elkaar. Joden. Joden die geraakt waren door de woorden en de daden van de mens die zo smartelijk gekruisigd was. Joden die zijn leringen levend wilden houden. Joden die trachtten de weg te bewandelen die Jezus had geleerd. De weg naar het Koninkrijk. Het Koninkrijk als volle bewustzijnstoestand in het hier en nu. Het Koninkrijk dat zetelt in het hart van de mens. We noemen dat nu de eerste christenen, maar in die tijd waren er nog geen christenen. Pas in de zestiger jaren van de eerste eeuw wordt er in Rome en andere grote steden onderscheid gemaakt tussen joden en christenen. In Palestina gebeurt dat pas na de val van Jeruzalem in het jaar 70 na Christus.

Deze 'christelijke' joden werden geleid door Jacobus, een broer van Jezus. Jacobus was ook de geestelijk leider, apostel, van de christenheid in andere gestichte gemeenten. Als Paulus niet-joden wil bekeren tot het christendom stuit hij onder andere op bezwaren omtrent de besnijdenis. Omdat er nog geen duidelijk onderscheid was tussen joden en christenen werden 'heidene' (Romeinen, Grieken, Egyptenaren, Syriërs) om (christelijke) jood te worden besneden. In het jaar 50 trekt Paulus naar Jeruzalem om aan Jacobus, de geestelijke apostel, toestemming te vragen om de te bekeren heidene te ontslaan van de besnijdenisplicht. Jacobus stemt daar in toe.

De jonge gemeente beleed dat Jezus een mens was, geboren uit de liefdesgemeenschap tussen zijn aardse vader Jozef en zijn aardse moeder Maria. Niets over fysieke maagdelijkheid, wel over geestelijke 'reinheid'. Want Jezus was een bijzonder mens die zich al jong bewust was van zijn enorme opdracht. Die werd bekrachtigd tijdens de doop in de Jordaan. Deze gebeurtenis wordt in de grotendeels verloren gegane Judees-christelijke evangeliën beschreven als de belangrijkste gebeurtenis aller tijden. Er wordt daarin verteld dat de plaats waar dat gebeurde ineens baadde in een groot licht (opvallend de vergelijking met de verlichting van Boeddha onder de bodhi-boom). Toen werd Jezus tot Christus. Geen God, wel 'zoon van God', maar ieder mens, lezen we in die oude teksten, kon een zoon of dochter van God genoemd worden als hij/zij de weg ging die Jezus was voorgegaan. Sterker nog, iedere christen kon tot Christus worden, lezen we in het 'Evangelie volgens Filippus'. Aan het kruis stierf de aardse mens Jezus, maar de Christuskracht werd werkzaam in zijn volgelingen. Het is allemaal te lezen in de vroeg-christelijke literatuur, tenminste wat er nog van over is². Want het oudste christendom dat we kennen, het Judese christendom, werd eind tweede eeuw - gelijk met de gnosis - verketterd en uitgebannen.

Er gebeurde namelijk iets dramatisch. Toen de joodse opstand tegen de Romeinen in het jaar 66 na Christus uitbrak en Jeruzalem werd bezet door joodse vrijheidsstrijders die aldaar een schrikbewind voerden (fascinerend is het om deze geschiedenis te lezen in de boeken van Flavius Josephus, een direct betrokkene³), trokken de Judese christenen uit Jeruzalem weg en vestigden zich aan de andere zijde van de Jordaan. Ze verbreidden zich voornamelijk over Jordanië en Syrië, streken aan de periferie van het Romeinse Rijk; in de vergetelheid dus. Het zwaartepunt van het christendom komt na de val van Jeruzalem te liggen in Rome. Daar moest je zijn, daar gebeurde het. Gnostische leraren uit Egypte, zoals Valentinus, trekken er heen, joodse filosofen zoals Justinus de Martelaar uit Palestina vestigen zich er, dualisten als Marcion uit Sinope aan de Zwarte Zee preken in Rome en zo vele meer.

Als dan aan het eind van de tweede eeuw weer originele geschriften van de Judese christenen opduiken worden die op één hoop gegooid met de gnostische geschriften. Kettters. Met het badwater wordt ook het kind weggespoeld. Het kerkelijk dogmatisch christendom begint een feit te worden.

Overeenkomst

En het Apostolisch Genootschap? Ik zie daarin meer overeenkomsten met het vroege Judese christendom dan met de gnostiek. Waar de gnostiek uitgaat van een Eenheid die aan alles voorafgaat, een God boven de scheppergod, daar zal het merendeel der apostolischen toch God, de Eenheid, zien als ook de voortbrenger van alles wat leeft, de totale schepping; inclusief dus. Deze opvatting leefde ook in het vroegste christendom.

² Brokstukken van de Judees-christelijke evangeliën uit de patristische literatuur zijn met andere gevonden vroeg-christelijke teksten opgenomen in J.Slavenburg (red.), *Het Grote Boek der Apokriefen*, Deventer 2009.

³ Flavius Josephus, *De joodse oorlog* (vertaling en inleiding F.J.A.M.Meijer en M.A.Wes), Baarn 1992.

Uit mijn apostolische tijd kan ik me nog goed herinneren dat Jezus gezien werd als een mens, niet als een God. Dat is ook typerend Judees-christelijk (trouwens ook wel gnostisch). En dan Christus: in mijn tijd claimde de oude apostel Slok nog de Christus van deze tijd te zijn. Zijn zoon, apostel Slok jr., breidde dit uit tot een Christusschap in allen; Judees-christelijker kan het niet. De gnostici hebben dat als het ware overgenomen.

Ook in het Apostolisch Genootschap gaat het om de zelfwerkzaamheid van de mens, maar dan in het volle leven. De Judese christenen zouden dat in navolging van Jezus 'de weg naar het Koninkrijk' hebben genoemd. En waar is dat Koninkrijk dan te vinden? In ieder mensenhart.

© J. Slavenburg, website: www.jacobsravenburg.nl

Jacob Slavenburg komt uit een apostolisch gezin. Hij studeerde geschiedenis, kunstgeschiedenis en godsdienstgeschiedenis. In deze laatste studie specialiseerde hij zich in de gnostiek en het vroegste christendom. Over dat onderwerp schreef hij ruim dertig boeken, waarvan er een aantal vertaald werd in het Duits, Engels en recent ook in het Portugees. Onlangs verscheen van zijn hand de romantische thriller *Het Document*, waarin hij de verworven inzichten en de recente geschiedenis van de ontdekking van veel handschriften over het vroege christendom verweeft met historische wetenswaardigheden over de manipulaties van het Vaticaan; dit alles in een spannende jacht op een verborgen evangelie uit de eerste eeuw.